

HİLEYE YÖNELİK ULUSLARARASI KURULUŞLARIN HAZIRLADIĞI RAPORLARIN BAĞIMSIZ DENETİM AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ

Doç.Dr. Murat KİRACI*

ÖZET

Günümüzde hilelere karşı mücadele etmek işletmelere parasal ve parasal olmayan olumsuz etkilerinden dolayı bir zorunluluk halini almıştır. Hilelere karşı mücadelede hilenin hangi durumlarda ortaya çıktığını öğrenmek, hile yapanların özelliklerini bilmek önem arz etmektedir. Çalışmanın amacı, -bağımsız denetim açısından- hilelere karşı mücadelede önemli bir rol oynayan araştırmaları değerlendirmek, ortak yönlerini ve farklılıklarını ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda, KPMG'nin "Bir Suistimalcinin Profili", PWC'nin "Küresel Ekonomik Suç Raporu" ve ACFE'nin (Sertifikalı Hile Denetçileri Kurumunun) "Mesleki Hile ve Suistimal Uluslar Raporu" incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hile, Yolsuzluk, Sertifikalı Hile Denetçileri Kurumu, Bağımsız Denetim

Jel Kodlar: M40, M41

ABSTRACT

REVIEW OF THE REPORTS BY INTERNATIONAL INSTITUTIONS ON FRAUD IN TERMS OF AUDITING

Due to the monetary and non-monetary negative impacts by frauds upon enterprises, it becomes essential to deal with frauds. Hence, it is extremely important to figure out in what instances frauds take place and the main features and motives of those who commit fraud in dealing with the frauds. The purpose of this study is to review the research that plays

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü
mkiraci@ogu.edu.tr

determinative role in dealing with frauds with particular reference to auditing and to reveal the similarities as well as differences in these accounts. To this end, "Who is the Typical Fraudster" report by KPMG, "Global Economic Crime Survey" by PWC and the Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse by ACFE are evaluated and analyzed.

Key Words: Fraud, Abuse, Association Certified Fraud Examiners, Auditing,

Jel Codes: M40, M41

1.GİRİŞ

Enron ve WorldCom skandalları ile birlikte dikkatleri üzerine çeken mesleki hileler ve suistimaller, güncelliğini koruyarak işletmelerin başında kara bulut misali dolaşmaya devam etmektedir. Hilelerin geçmişine bakıldığında insanlık tarihiyle paralel bir geçmişe dayandığı görülmektedir. Çünkü hile olayında başrolde insan yer almaktadır. İnsan var olduğu sürece de hile eylemlerinin devam etmesi muhtemeldir.

Hile kavramı değişik açılardan tanımlanmasına rağmen en yaygın olan hile tanımı: Bir personelin çalıştığı işletmenin kaynaklarını ve varlıklarını kasıtlı olarak uygun olmayan bir biçimde kullanarak veya ele geçirerek haksız kazanç sağlamasıdır (Bozkurt, 2009:60). Hile işleminin özünde kasıtlı olarak etik dışı bir eylem bulunmaktadır. Hile muhasebe verilerinin manipülasyonu ve varlıkların çalınması şeklinde gerçekleştirilebileceği gibi işletmeye ait önemli verilerin kişisel bir menfaat sağlamak amacıyla işletme dışına çıkarılması şeklinde de gerçekleştirilebilir (Pehlivanlı, 2011:3).

Hile kavramıyla ilgili birçok tanımda dikkate değer noktalar ise şunlardır; hilenin bir suç olduğu, insan yaratıcılığından çıktığı, sahte açıklamalar aracılığıyla kişisel veya başkası lehine fayda sağlama eylemi olduğudur. Burada bir taraf kendine haksız fayda sağlarken diğer taraf haksız olarak zarara uğramaktadır (Bologna and Lindquist, 1987:5-6).

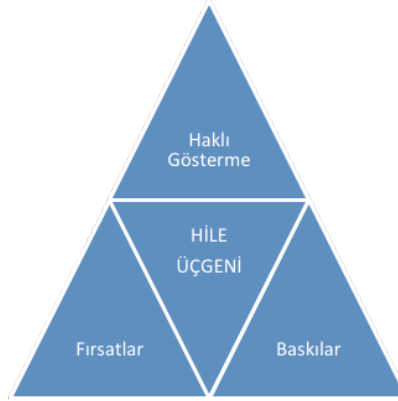
Günümüzde hilelerin, ortalama olarak işletmelerin gelirlerinin yaklaşık %5'ini kaybetmelerine neden olmalarından dolayı; işletme sahipleri, yöneticiler, bağımsız denetçiler ve iç denetçiler için tespit edilmesi ve önlenmesi zaruret halini almış durumdadır. Hilelere karşı yapılacak mücadelede hileyi iyi tanımak, ona karşı alınacak önlemlerin daha sağlam temeller üzerine olmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda çalışmanın amacını, dünya çapında hilelere karşı mücadele eden kurumların ve bu kurumların araştırmalarının incelenmesi ve bağımsız denetim açısından değerlendirmesi oluşturmak-

tadır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki başlıklarda konuyla ilgili literatür taranmış, ilgili kurumlar ve çalışmaları incelenmiştir.

2. HİLE ÜÇGENİ VE HİLELERİN SINIFLANDIRILMASI

Hilelere karşı alınacak önlemlerin etkili olması isteniyorsa ilk olarak hilelerin hangi nedenlerden ortaya çıktığını ve hile türlerini bilmekte fayda vardır. Hileler işletmelerde çok farklı türlerde karşımıza çıkmaktadır. Hilelerin sınıflandırılmasına geçmeden önce hile denetimi literatürüne giren “Hile üçgeni” kavramına kısaca göz atmak gerekmektedir. Hile *üçgeni kavramı* ilk kez 1950’lilerde ünlü kriminolojist Donald R. Cressey tarafından doktora tezinde kullanılmıştır.

Hile üçgeni kavramı, Cressey’in “niçin insanların hile yapmaya yöneldiğini açıklamak” için oluşturduğu hipotezi sonucu ortaya çıkan bir kavramdır. Kısaca hile üçgeni üç temel unsurdan oluşur: Fırsat, haklı gösterme ve baskı (www.lacba.org.lb, 21.03..2013). Bu üç unsur bir hilenin yapılmasında etkilidir. Örneğin, işletme çalışanlarında aşırı borçlanmadan oluşan bir *baskı unsuru*, aynı zamanda iç kontrol zayıflığından doğan *fırsat unsuru* ve çalınan paranın daha sonra yerine konacağı düşüncesinin yansıması olan *haklı gösterme unsuru* gibi durumlar bir arada bulunduğu hile kaçınılmaz olmaktadır.

Şekil 1. Hile Üçgeni

Hilelere karşı yapılan mücadelede ortakların, yöneticilerin ve denetçilerin hangi durumlarda hilelerin ortaya çıktığını tespit edebilmesi çok önemlidir. Hile üçgeni buna hizmet eden kavramsal bir araçtır. Sertifikalı Hile Denetçileri Kurumunun (ACFE-The Association of Certified Fraud Examiners) mesleki hile ve suistimal raporlarında temel aldığı hile sınıflandırması ise aşağıdaki gibidir.

Temelde hileler: Yolsuzluk, varlıkların kötüye kullanımı ve finansal tablo hileleri olmak üzere üç temel grupta toplanabilir. Bu hileler, bir kısmı yolsuzluk, rüşvet gibi kanunlarda resmi olarak suç sayılan, bir kısmı da çeşitli muhasebe ilke ve kurallarındaki yorumlamadan ve bazı yasal boşluklardan yararlanan yaratıcı muhasebe uygulamalarından doğan finansal tablo hilelerine kadar geniş bir yelpazede karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 1. Hilelerin Sınıflandırılması

Genel Olarak Hilelerin Sınıflandırılması				
Yolsuzluk	Varlıkların Kötüye Kullanımı		Finansal Tablo Hileleri	
Çıkar Çatışması	Nakdi Olan	Stok ve Diğer Varlıklarla İlgili Olan	Varlıkları/ Gelirleri Olduğundan Fazla Gösterme	Varlıkları/ Gelirleri Olduğundan Az Gösterme
Rüşvet	Elden para çalma	Kötüye kullanma		
İllegal Bahşiş	Nakit fişlerini çalma	Stok hırsızlığı		
Haraç	Hileli Ödemeler			

Kaynak: ACFE, (2012) Report to Nations Occupational Fraud and Abuse,

Hileyle mücadele eden kurumların hile araştırmalarında temel olarak kabul ettiği ve genel olarak kullandığı sınıflandırma yukarıda tablo 1’de özetlenmiştir. Tablodaki bu hile sınıflandırmasında dikkati çeken bir durum yolsuzluk hile türü grubunun; çıkar çatışması, rüşvet, illegal bahşiş ve haraç alt başlıklarında ayrı bir grup olarak sınıflandırılmasıdır. Diğer hile türü grupları ise zaten bağımsız denetim standartlarında yerleşik olarak kullanılan gruplardır.¹

2. HİLELERLE MÜCADELE EDEN KURUMLAR VE ÇALIŞMALARI

Mesleki hile ve yolsuzlukların her yıl yaklaşık olarak işletme gelirlerinin %5’ini kayba uğratmaları konunun ne denli önemli olduğunu ve hilelere karşı yapılacak mücadelede yapılan düzenli araştırmaların gerekliliğinin altını çizmektedir. Bu amaçla ABD’de 1988 yılında, hileler konusunda bir farkındalık oluşturmak ve hilelerin işletmelere getirmiş olduğu zararları en

1 Bakınız Uluslararası Denetim Standartları 240, “Finansal Tabloların Denetiminde Denetçinin Hileyle İlgili Sorumlulukları”, www.ifac.org

aza indirmek amacıyla Sertifikalı Hile Denetçileri Kurumu–ACFE (Association of Certified Fraud Examiners) kurulmuştur. Kurum, dünyada hileler ve beyaz yaka suçlarıyla ilgili önemli bir boşluğu doldurmaktadır (Lendez, 2001:15). Sertifikalı Hile Denetçileri Kurumu, hile konusunda önde gelen uzmanlardan olan, yazar ve Federal Araştırma Bürosunda (Federal Bureau of Investigation - FBI) hile araştırmasıyla ilgili bilinenlerin temel yapısını oluşturan teoriyi hazırlayan Dr. Joseph T. Wells tarafından kurulmuştur. Yaklaşık 10 yıl FBI’da çalışan ve beyaz yaka suçları konusunda uzman olan Dr.Weels, hilelerin bulunması ve önlenmesi alanında yazdığı kitap ve makalelerle dünyada bu konuda en önde gelen kişilerden biridir (www.acfe.org, 04.02.2013) .

Hilelere karşı dünya çapında mücadele eden ve 60 000’den fazla üyeye sahip olan Sertifikalı Hile Denetçileri Kurumu, bunun yanında hilelere karşı sürdürülen mücadelede temel eğitimleri ve sertifikasyonu sağlayan da bir kurum özelliğini korumaktadır. Sertifikalı Hile Denetçileri (CFE-Certified Fraud Examiner), özellikle hile konusuna odaklanmış, işletmede hileleri ortaya çıkaracak teknikleri çok iyi bilen, denetim, muhasebe, yönetim ve organizasyon, sosyal psikoloji ve hukuk konularında yeterliliği kabul edilen kişilerdir. Hile denetçileri, hile tespit etme ve araştırmada diğer denetçilere göre (bağımsız denetçi ve iç denetçi) daha istekli ve yetenekli olan kişilerdir (Robertson ve Louwers, 1999:258).

Sertifikalı Hile Denetçileri Kurumunun, 1996 yılından bu yana her iki yılda bir mesleki hile ve suiistimaller üzerinde yapmış olduğu araştırmaları bulunmaktadır. Bu araştırmalar ilk önce Amerika Birleşik Devletleri üzerindeki işletmeler üzerine yapılıyorken sonraları kapsam genişletilmiş ve dünyadaki pek çok ülkeyi kapsayan bir rapor haline gelmiştir. Mesleki Hile ve Suistimal Uluslar Raporu adlı bu rapora çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

Türkiye’de Sertifikalı Hile Denetçileri Kurumu’nun temel misyonunu, kısa adı USİUD olan “Uluslararası Suistimal İnceleme Uzmanları” adlı dernek yürütmektedir. Bu dernek Sertifikalı Hile Denetçileri Kurumunun Türkiye’deki yerel temsilcisidir. USİUD, Sertifikalı Hile Denetçileri Kurumundan hile denetçiliği konusunda sertifika alan kişiler tarafından 2006 yılı haziran ayında kurulmuştur.

USİUD’un vizyonu, soruşturma ve inceleme faaliyetlerinin yürütülmesinde, bu alanda çalışacak meslek erbabının yetişmesinde, soruşturma ve inceleme faaliyetleri ile ilgili etik ve hukuk düzeninin oluşturulması ve ge-

liştirilmesi süreçlerinde ülke içinde öncü lider ve referans kurum kimliğini sağlamak olarak belirlenmiştir (www.usiud.org 04.02.2013).

Bu kurumların dışında KPMG (Klynend Peat Marwick Goerdeler) ve Price Waterhouse Coopers gibi bazı özel denetim firmaları da hileler konusunda çeşitli araştırmalar yapmıştır. Bu kurumların araştırmaları kısaca önemli yönleriyle aşağıda özetlenmiştir.

Tablo 2. Hileler Konusunda Yapılan Çalışmaların Genel Özellikleri

	ACFE'nin Raporu	KPMG'nin Raporu	PWC'nin Raporu
Raporun Adı	Mesleki Hile ve Suistimal Uluslar Raporu	Bir Suistimalcinin Profili	Küresel Ekonomik Suç Raporu
Kapsamı	96 Ülke	69 Ülke	78 Ülke
Yöntemi	CFE Belgesine sahip olanlar tarafından doldurulması istenen 85 sorulu "Online Anket"	Suçun kesinlik kazandığı vakalar seçilerek örneklem oluşturulması	Anket
Veri Kaynağı	CFE belgesine sahip olanlar	Kurum İçi Suistimal İnceleme Uzmanları	3877 kişi İşletme Çalışanları
Hile Vakası Sayısı	1388 Hile Vakası	348 Hile Vakası	
Yayınlanma Periyodu	2 yılda bir 1996-2012	2007-2011	2 yılda bir 2001-2011

Hileler konusunda araştırma yapan kurumların genel olarak benzer bir yöntem (anket) seçtikleri gözlenmektedir. ACFE'nin hileler konusundaki raporu, diğer çalışmalara göre daha kapsamlı olması (hem ülke sayısı hem hile vaka sayısı) ve iki yılda bir yayınlanması önemli bir üstünlük olarak görülmekle beraber, PWC'nin çalışması da bir o kadar kapsamlı ve günceldir. PWC'nin çalışmasında veri toplamada "işletme çalışanlarından" yararlanılmışken diğer kurumların çalışmalarında hile konusundaki uzmanların raporlarından/görüşlerinden yararlanılmıştır. KPMG'nin hileler konusundaki raporu her ne kadar diğerlerine nazaran daha az ülkeyi ve hile vakasını kapsamış olsa da, yöntem olarak "suçun kesinlik kazandığı vakaların seçilmesi" ise belirgin bir şekilde öne çıkan taraftır.

Hileler konusunda ACFE'nin raporu her ne kadar dünyada yayınlanan tek rapor olmasa da sertifikalı hile denetçilerini ve hileye maruz kalan kurban işletmeleri kapsayan geniş bir veri tabanına sahip olması ve düzenli olarak

bu araştırmanın yenilenmesinden dolayı bu çalışmada ayrıntılı olarak ele alınmıştır. ACFE raporunun hilelerle ilgili bulguları hem denetleyen hem de hileye maruz kalanlar açısından ele alarak çift taraflı bir saha araştırması şeklinde olması en büyük üstünlüğünü oluşturmaktadır.

2.1. KPMG ŞİRKETİNİN BİR SUIİSTİMALCİNİN PROFİLİ ADLI ARAŞTIRMA RAPORU

KPMG International, merkezi Hollanda'da olan ve 152 ülkede faaliyet gösteren bir denetim ve danışmanlık şirkettir. KPMG, bölgesel olarak, Avustralya, Hindistan, Afrika, Avrupa, Kanada gibi bölgelerde hileler konusunda saha araştırmaları yapmıştır. 2001 yılında elektronik ticaret konusunda küresel çapta ortaya çıkan hilelerle ilgili bir araştırması bulunmaktadır. KPMG'nin çeşitli zaman aralıklarında hile ve suiistimaller konusunda araştırmaları bulunmaktadır (www.kpmg.com 04.02.2013). Son olarak da 2011 yılında hile yapan (suiistimalcilerin) profilini çıkarmaya yönelik küresel çapta bir araştırması yayınlamıştır.

KPMG'nin 2011 yılında dünya genelinde incelediği suiistimal vakaları, şirket yönetimlerine yol gösterici niteliktedir. İşletmelerin suiistimal riskine daha duyarlı olmalarına ve gerekli önlemleri almalarına yardımcı olmak amacıyla, fiili suiistimal vakaları tüm ayrıntılarıyla incelenerek, tipik bir suiistimalcinin profili çıkarılmıştır. KPMG International'ın 2011 yılında yürüttüğü bu çalışmadan önce, 2007 yılında "Avrupa, Ortadoğu, Afrika bölgesinde" suiistimal vakalarının incelendiği bir analiz daha yapılmıştır. Bu analizin büyük bir ilgiyle karşılanması üzerine, çalışmanın boyutları bütün dünyayı kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu raporun amacı, görevini kötüye kullananların özelliklerini, suiistimal sonucunda uğranılan zararların tutarlarını ve suiistimal sürelerini karşılaştırmaktır.

Bu raporda, KPMG'nin 69 ülkede incelediği 348 vakadaki suiistimallere ilişkin bilgi ve veriler temel alınmıştır.

2.1.1. Suistimalcinin Profili

Buna göre bir suiistimalcinin profilini özetlemek gerekirse (KPMG, 2011):

- Erkek (%87)
- 36 - 45 yaşları arasında,
- Kendi işverenine karşı suiistimal suçu işleyen,
- Finansman departmanında çalışan veya finansla bağlantılı bir görevi olan,

- Üst düzey yönetici pozisyonunda,
- Şirketteki kıdem süresi 10 yılı aşan,
- Başka bir suçluyla gizli ittifak yapan.

Önceki yıllardaki raporlardaki sonuçlara benzer şekilde, suiistimalin en çok para hırsı nedeniyle yapıldığı anlaşılmaktadır. İkinci olarak ise, agresif bütçe ve kâr hedeflerini tutturma baskısı suiistimale yol açmaktadır. Daha da önemlisi, bu analiz, kontrollerin zayıflaması halinde, suiistimal riskinin arttığını göstermektedir. Bu noktada, şirket yönetimleri çuvaldızı biraz da kendilerine batırabilirler. Kontrol açıklarının tespit edilmemesi ve gerekli önlemlerin alınmaması veya çalışanlara çok agresif hedefler verilmesi durumunda, bu tarz eylemlere ne denli uygun bir ortam hazırlanabileceği unutulmamalıdır. Bu raporda, hangi kırmızı bayraklara bakılması gerektiğine; suiistimleri önleme, teşhis ve tepki stratejilerine ve potansiyel suçluların özelliklerine dair bilgi ve görüşler sunulmaktadır (Ostwalt vd, 2011: 1). İstatistiki olarak, şirketin gizli ve hassas bilgileri emanet edilmiş olan ve kendilerini kontrollerden uzak tutabilen kişilerin suiistimale daha yatkın olduğu tespit edilmiştir (KPMG, 2011,4).

2.1.2. Maddi Zararlar

KPMG'nin çalışma bulgularına göre suiistimal vakalarının yol açtığı maddi zarar tutarı bölgelere göre değişmektedir. Ortalama olay başına zarar tutarı, bazı hızlı büyüyen ülkeler ve BRIC ülkelerinin yanı sıra, kimi gelişmiş ülkelerde de yüksek meblağlara ulaşmaktadır.

Tablo 3. KPMG Şirketi Çalışmasının Bölgelere Göre Hile Maliyetleri

Bölge	Ortalama Zarar Tutarı / Olay (Milyon ABD \$)
Asya	1,5
Ortadoğu	1,5
Kuzey Amerika	1,2
Avustralya ve Yeni Zelanda	1,1
Doğu Avrupa	1
Batı Avrupa	0,9
Afrika	0,9
Güney Amerika	0,8
Hindistan	0,7

2.1.3. Suistimalin Süresi

KPMG'nin çalışmasında, hile vakalarına bakıldığından 2007 yılında bir suiistimal vakası başlangıcından ortalama olarak 2,9 yıl sonra teşhis edilirken, 2011'de bu süre 3,4 yıla çıkmıştır.

Tablo 4. KPMG Şirketi Çalışmasına Göre Ortalama Hile Ortaya Çıkma Süresi

	Ortalama Suistimal Ortaya Çıkma Süresi
Asya	5 yıl
Kuzey Amerika	4,2 yıl
Güney Amerika	2,1 yıl
Batı Avrupa	3,7 yıl
Avustralya	4,3 yıl

Suistimalin başlangıcından, ortaya çıkana kadar geçen en uzun sürenin ortalama 5 yıl olarak Asya kıtasında olduğu görülmektedir. Asya'daki vakaların yüzde %16'sı ise 10 yıl veya daha uzun sürede teşhis edilebilmiştir. *Bunun nedeni, muhtemelen Asya kıtasında çalışanların Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da çalışanlar kadar amirlerini (üstlerini) sorgulamamaları ve olay çıkartmaktan kaçınmalarıdır. Gelişmiş ülkelerdeki suiistimal vakaları, genelde hızla büyüyen ülkelerdekinden daha uzun bir sürede açığa çıkmaktadır.*

2.1.4. Suistimal Vakalarının Kurum İçinde Açıklanması

Suistimale geçit vermeyen bir kurum kültürünün yerleşik olduğunu kanıtlamak ve suiistimal eylemlerinin tekrarlanmasını önlemek için, kurum içinde olayın duyurulması gerekmektedir. İşletmeler ilgili mevzuat uyarınca kamuya açıklama yıllardaki mali tabloları etkilememesi halinde genelde suiistimal vakalarının kamuya açıklanmasından kaçınmaktadırlar. 2011 yılı bulgularına göre suiistimal incelemelerinin %77'si kamuya açıklanmamıştır. Önceki yıllara göre kurum içinde duyurulan suiistimal vakalarının oranı azalmıştır. 2007'de hile vakalarının %50'si açıklanmış iken, 2011'de bu oran %46'ya düşmüştür.

Tüm ayrıntılarıyla açıklanan vakaların oranı ise 2007'de %35 iken, 2011'de %13'e düşmüştür. Olayların en çok gizlendiği bölgeler Hindistan (%88) ve Doğu Avrupa'dır. En şeffaf ülkeler ise, 2011'de olayların %64'ünün duyurulduğu Güney Afrika, Avusturalya ve Yeni Zelanda'dır.

3.2. PWC'NİN KÜRESEL EKONOMİK SUÇLAR RAPORU

Hileler konusunda araştırma yapan bir diğer bağımsız denetim firması da geçmiş 1850'lilere dayanan ve 1998'te şimdiki adını alan İngiliz menşeli Pricewaterhouse Coopers denetim şirketidir. PWC'nin hileler konusunda bilinçlendirici yayınlarının yanında "Küresel Ekonomik Suç Raporu 2011" adlı raporunda hile eylemi üzerine somut bulgular yer almaktadır.

Raporun başlangıcında işletmedeki teknolojik dönüşümlerin artmasına bağlı olarak hilelerin verdiği zararların artmaya başladığı belirtilmektedir. Geçmişte muhasebe hileleri olarak tanımlanabilecek ekonomik suçların, bu teknolojik dönüşümden dolayı "Siber suç" olarak tanımlanabileceği vurgulanmıştır. Siber suçun, bundan 10 yıl önce kimse ne olduğunu bilmezken, en son raporda, en önemli dört ekonomik suçtan (varlıkları kötüye kullanma, muhasebe hilesi, rüşvet ve yolsuzluk) biri haline gelmiştir (PWC, 2011,1)

Önemli Noktalar

- Ankete katılanların %60'ı sosyal medyayı göz önünde tutmadıklarını belirtmişler
- Her 5 işletmeden 2'sinin herhangi bir siber güvenlik eğitimi almadığı
- Ankete katılanların dörtte biri, CEO ve yönetim kurulu tarafından siber suçların düzenli bir incelemesinin yapılmadığı
- Ankete katılanların %56'sı ciddi boyutlardaki hilelerin çoğunun işyerinde yapıldığı,
- Şüpheli işlemlerin izlenmesinin en acil hile tespit yöntemi olduğu vurgulanmış
- Kurumlar, daha fazla hile raporlama ve hile tespit etmede hile risk değerlemesini kullanmaktadırlar.

2011 tarihinde yayınlanan bu rapordaki araştırmaya 78 farklı ülkeden, 3877 kişi anketleri yanıtlayarak katılmıştır. Katılanların %46'sı üst düzey yönetici ve mali işler sorumlusu iken, yaklaşık %16'lık kısmı işletmelerin denetim kısmındaki çalışanlardan oluşmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre; varlıkların kötüye kullanımı muhasebe hileleri, yolsuzluk ve rüşvet ve de siber suçlar en önemli ekonomik suçlar arasında yer almaktadır. Raporda ayrıca 1000 kişiden fazla çalışanı bulunan işletmelerin hileden daha çok etkilendiklerini belirtmişler, hile eylemini en çok işletme içerisinde yeni işle başlayan yöneticiler ile orta düzeydeki çalışanların yaptığı belirlenmiştir.

İşletme dışından en çok hile girişiminin müşteriler ve aracılar/acentalar tarafından yapıldığı belirtilmiştir (www.pwc.com/crimesurvey, 2011: 1-40).

3.2.1.Hile Raporlanan Bölgeler

PWC raporunda hile raporlanan bölgeler ve karşılaşılan hile vakalarının yüzdesi aşağıda tablo 5'te gösterilmektedir (PWC, 2011, 17):

Tablo 5. PWC Raporuna Göre Hile Raporlanan Bölgeler

	2011	2009
%40'ın Üzerindekiler		
Kenya	%66	%57
Güney Afrika	%60	%62
İngiltere	%51	%43
Fransa	%46	%29
ABD	%45	%35
Meksika	%40	%51
%25'in altındakiler		
Romanya	%24	%16
Hindistan	%24	%18
İsveç	%22	%19
Türkiye	%20	%15
Hollanda	%17	%15
Yunanistan	%17	%23
Endonezya	%16	%18
Japonya	%6	%10

2009 yılından 2011 yılına gelindiğinde gelişmekte olan ülkelerden Hindistan, Endonezya, Yunanistan ve Romanya'da şaşırtıcı düzeyde düşük hile vakaları raporlanmıştır.

3.2.2. Hilenin Raporlandığı Endüstri Kolları

PWC raporunda hilenin raporlandığı endüstri kolları ve karşılaşılan hile vakalarının yüzdesi aşağıda tablo 6'da gösterilmektedir (PWC, 2011, 18):

Tablo 6. PWC Raporuna Göre Hile Raporlanan Sektörler

	2011	2009
İletişim	%48	%46
Sigorta	%48	%45
Kamu Girişimleri	%46	%37
Konaklama ve Eğlence	%45	%42
Finansal sektör	%44	%44
Perakende	%42	%37

Eğlence ve Medya	%34	%27
Ulaşım ve Lojistik	%32	%38
Otomotiv	%25	%26
İmalat sektörü	%23	%21
Kimya	%22	%15

PWC raporuna göre en çok hile vakaları iletişim ve sigorta sektöründe ortaya çıkmakta. Kamu girişimlerinde 2009 yılından 2011 yılına gelindiğinde hile vakalarında ciddi bir artış görülmektedir. Üretim sektöründe ise hizmet ve mali sektöre göre hile vakaları nispeten az ortaya çıkmaktadır.

3.2.3. Ekonomik Suçun Türü

PWC raporunda ekonomik suçun türü ve bunların yüzdesi aşağıda tablo 7’de gösterilmektedir (PWC, 2011, 20):

Tablo 7. PWC Raporuna Ekonomik Suçun Türü

	2011	2009
Varlıkların Kötüye Kullanımı	%72	%67
Muhasebe Hilesi	%24	%38
Rüşvet ve yolsuzluk	%24	%27
Siber Suç	%23	%1
İP İhlali	%7	%15
Para Aklama	%9	%12
Vergi Hileleri	%4	%5
Yasal Olmayan İçerden Öğrenen Ticareti	%6	%4
Anti-Rekabetçi Davranış	%7	%3
Casusluk	%2	%3

Yukarıdaki tabloda genel olarak “varlıkların kötüye kullanımı ve muhasebe hilesi olarak” sınıflandırılan ekonomik suç türleri beklendiği üzere en çok karşılaşılan hile türleridir. Raporda çarpıcı bir sonuç olarak 2009 yılından 2011 yılında gelindiğinde “Siber Suçlarda” çok ciddi bir artış (%1’den %23’e) gözlenmektedir. Bu sonuç işletme yönetimlerini, bağımsız denetçileri ve iç denetçileri bu alanda ilave önlemler almaya yönlendirmek durumundadır.

3.2.4. Hile Yapanların Sektörlere Göre Dağılımı

PWC raporunda hile yapanların “kurum içinden ve kurum dışından olma” durumuna göre yüzdeleri de aşağıda tablo 8’de gösterilmektedir (PWC, 2011, 22):

Tablo 8. PWC Raporuna Göre Hile Yapanların Sektörlere Göre Dağılımı

	Hilekar Kurum İçinden	Hilekar Kurum Dışından	Bilgi yok
İnşaat ve Mühendislik	77	21	2
İlaç Sanayii	75	23	2
İmalat	75	22	3
Ulaşım ve Lojistik	69	27	4
Kamu Girişimi	67	29	4
Konaklama ve Eğlence	58	42	-
İletişim	52	45	3
Teknoloji	45	45	10
Sigorta	40	59	1
Mali Sektör	38	60	2

Hile yapanların sektörlere göre dağılımı tablosuna bakıldığında işletmelerde hile yapanların genellikle hizmet sektöründe kurum dışından olduğu, reel sektörde ise kurum içinden olduğu şeklinde bir durum ortaya çıkmıştır. Bu tablo, reel sektörde ve hizmet sektöründeki işletmelerin hilelerin önlenme stratejilerinin belirlenmesinden önemli bir veri olarak ele alınabilir. PWC'nin raporunda kurum dışından hile yapanların büyük bir kısmının müşteriler ve acentalar olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca tedarikçilerin de düşükte olsa bir etkisi bulunmaktadır (PWC, 2011,23)

PWC raporunda, hilelerin tespit edilmesinde kullanılan yöntemler üç ana başlıkta sunulmuştur: *Kurumsal kontrol, Kurumsal kültür, Yönetim etkisi dışındaki yöntemler.*

Tablo 9. PWC Raporuna göre Hile Tespit Yöntemleri

	Hileleri Tespit Yöntemleri	2011	2009
Kurumsal Kontrol Mekanizmaları	İç Denetim	%14	%17
	Hile Risk Yönetimi	%10	%14
	Şüpheli İşlemlerin İncelenmesi	%18	%5
	Kurumsal Güvenlik	%6	%5
	Personel rotasyonu	%2	%5
Kurumsal Kültür mekanizmaları	Kurum için ihbar	%11	%16
	Kurum dışı ihbar	%7	%11
	Kurum içi söylenti, (dedikodu)	%5	%7
Yönetim Etkisi Dışındaki Yöntemler	Tesadüfen bulma	%8	%13
	Kanun gücü medya araştırmasıyla bulma	%4	%3
	Diğer Yöntemler	%5	%4

PWC'nin raporunda araştırmaya katılanlara diğer raporlardan farklı olarak "hile konusundaki algılamalarına" yönelik soru sorulmuştur. Genel olarak varlıkların kötüye kullanımı en çok karşılaşılmaması beklenen bir hile türü olarak algılanmıştır. Bunun dışında rüşvet ve yolsuzluk türündeki hile türünün ise beklenenden daha yüksek olarak gerçekleştiği görülmüştür.

PWC'nin raporunda hilelere karşı mücadelede "hile riski değerlemesinin" önemi vurgulanmıştır. Hile riski değerlemesi "hile riski faktörlerinin" tespit edilmesini ve bu risk faktörlerine göre denetimin şekillenmesini gerektirir (IFAC, 2012, 162).²

Raporda araştırmaya katılanlarına %39'u hile riski değerlemesini "bir veya birden fazla" kullandığını, %21'i bu konuda bilgi vermemiş, %28'lik bir kesim ise bu konuda hiçbir bilgiye sahip olmadığını belirtmiştir. Ayrıca hile riskini uygulamayan işletmeler, istenen katma değeri sağlayamayacağı, maliyetli olacağı, hile değerlemesinin neyi içerdiğinden emin olunmaması gibi nedenler ileri sürmüşlerdir. Bu veriler ışığında **hile riski değerlemesi konusunda bir farkındalık sorunu olduğu açıkça ortadadır. Hile riski değerlemesinin düzenli kullanımının hilelere karşı mücadelede anahtar bir role sahip olduğu iyi bir açıklanmalıdır** (PWC, 2011,27).

3.3. ACFE'nin MESLEKİ HİLE VE SUİSTİMAL ULUSLAR RAPORU

Mesleki Hile ve Suistimal Uluslar Raporunun temel verilerini, ocak 2010 ve aralık 2011 tarihleri arasında dünya çapında meydana gelen 1388 hile vakası oluşturmaktadır. Bu olayların tamamı Sertifikalı Hile Denetçileri tarafından elde edilmiş ve onlar tarafından incelenmiştir. Genel olarak 2012 raporunda yer alan 1388 hile olayı 94 farklı ülkede gerçekleşen hile olaylarıdır. ACFE'nin 2012 raporu bu konuda kamuoyuyla paylaştığı ilk rapor değildir.

ACFE, bundan önce ilki 1996 yılında (orijinal adıyla Weels Raporu) olmak üzere 2002, 2004, 2006, 2008, 2010 yıllarında benzer raporlar yayınlamıştır. Raporların ortak noktası hile denetçileri tarafından tespit edilen hile olaylarının özelliklerinin belirlenmesi, bu olayların sınıflandırılması, konuyla ilgili hileyle ilgili taraflara yapılan anket sonuçlarının paylaşılması üzerinedir. 2010 yılı raporu ile birlikte bu bilgilere ilaveten ABD dışındaki ülkelerdeki hile olayları da rapora dahil edilerek kapsam genişletilmiştir. Günümüzde "Mesleki Hile ve Suistimal Uluslar Raporu" adeta hileler konusunda küresel bir saha araştırması halini almıştır. Bu raporda sadece hile olaylarının sınıflandırılması, hilelerden etkilenenlerin özelliklerinin be-

² Risk değerlendirme prosedürleri ve denetçinin yapması gereken diğer işlemler için bakınız, ISA 240 par.24 ve A12-A56

lirlenmesi, hileleri bulma şekilleri yer almamakta konuyla ilgili önerilerde bulunduğundan farklı bir özelliği bulunmaktadır.

Raporun son bölümünde hilelere karşı mücadelede gerek işletmelere gerekse de denetçilere çeşitli önerilerin getirilerek bir katkının yapılması son derece önemlidir. Bu rapor, altıncı kez kamuoyuyla paylaşılarak hilelere karşı mücadelede en önemli aracın, ilk olarak “hileleri tanımak” olduğu gerçeği vurgulanmış ve hileler konusunda düzenli çalışmaların sonuçlarının paylaşılmasının ne derece önemli olduğunun da altını çizilmiştir.

3.3.1. Karşılaşılan Hile Türleri

Rapordan elde edilen bulguların çarpıcı olanları başlıklar halinde bir kısmı tablolar aracılığıyla sunulmuştur. İşletmelerde karşılaştığı hile durumuyla ilgili anket sorusuna yanıt verenler birden fazla cevap işaretlemiştir.(ACFE, 2012:10):

Tablo 10. Mesleki Hilelerin Türlerine Göre Yüzde Olarak Karşılaşma Sıklığı

Mesleki Hilelerin Türlerine Göre Karşılaşma Sıklığı	2008	2010	2012
Varlıkların Kötüye Kullanılması	%88,7	%86,3	%86,7
Yolsuzluk	%26,9	%32,8	%33,4
Finansal Tablo Hilesi	%10,3	%4,8	%7,6

Tablo 10’a göre, işletmelerde en sık karşılaşılan hile türü “varlıkların kötüye kullanılması” türünden yapılan hilelerdir. İkinci en çok karşılaşılan hile türü ise “yolsuzluk” türündeki hilelerdir. Son olarak da finansal tablo hileleri gelmektedir. Son dört yıldaki verilere göre CFE’lerin karşılaştığı hile türlerinden “yolsuzluğun” artış göstermesi dikkat çekicidir. Finansal tablo hileleri de bağımsız denetimin etkinliğine bağlı olarak işletmelerde zamanla değişebilen bir hile türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.3.2. Hile Türlerine Göre Ortalama İşletmelerin Kayıpları

ACFE’nin araştırmasında hile türlerine göre işletmede meydana gelen ortalama kayıplar şöyledir (ACFE, 2012:11):

Tablo 11. Hilelerin Türlerine Göre Ortalama Kayıpları

Mesleki Hilelerin Türlerine Göre Neden Olduğu Ortalama Kayıplar	2008	2010	2012
Varlıkların Kötüye Kullanılması	\$150.000	\$135.000	\$120.000
Yolsuzluk	\$375.000	\$250.000	\$250.000
Finansal Tablo Hilesi	\$2.000.000	\$4.100.000	\$1.000.000

Yayınlanan rapora göre, mesleki hile türlerinin sıklığı ile bunların meydana getirdiği kayıplarla ilgili olarak ilginç bir durum ortaya çıkmaktadır. Buna göre Finansal tablo hileleri en az karşılaşılan mesleki hile türü iken, en çok işletmelerde kayba neden olan hile türüdür. Ayrıca işletme varlıklarının kötüye kullanılması en sık karşılaşılan hile türü iken, bu hile türünün işletmelere ortalama kayıpları en düşük düzeydedir.

Hile Denetçileri (CFE)'ler tarafından raporlanan 1388 hile vak'asının 1379'u maddi bir kayıpla sonuçlanmıştır. Kayıplar ABD doları üzerinden raporlanmıştır. Buna göre 1379 maddi kayıblı hile vak'asının yaklaşık yarısından fazlası %55,5'i işletmelerde \$200.000'dan az bir parasal etki yapmaktadır. %20'lik bir hile vak'ası da işletmelerde \$1.000.000'dan fazla bir kayba neden olmaktadır (ACFE, 2012:10). %20'lik oran gerçekten dikkat edilmesi gereken bir orandır. Rapor ayrıntılı incelendiğinde bu %20'lik oranın büyük bir kısmının finansal tablo hilesi olduğu sonucuna ulaşılır.

3.3.3. Hile Şemalarının Ortaya Çıkartılma Yöntemleri

ACFE Raporuna göre hilelerin ortaya çıkartılmasında en etkili yöntem işletme içinde çalışanlardan alınan ipuçları şeklinde olmaktadır (ACFE, 2012: 14-15). Bu ipuçları genel olarak işletme içinde kurulan hile ihbar hatları şeklinde olmaktadır.

Tablo 12. Hilelerin Ortaya Çıkartılma Şekilleri

	2010	2012
Çalışanlardan Alınan İpuçları	%40,2	%43,3
Yönetim İncelemesi	%15,4	%14,6
İç Denetim	%13,9	%14,4
Kazara bulma	%8,3	%7
Hesapların Mutabakatı	%6,1	%4,8
Belge İnceleme	%5,2	%4,1
Dış Denetim	%4,6	%3,3
Polis Tarafından Bildirme	%1,8	%3
Gözetim	%2,6	%1,9
İtiraf	%1	%1,5
Bilgi İşlem Teknoloji Kontrolleri	%0,8	%1,1

Hilelerin ortaya çıkartılmasında sırasıyla: Yönetim incelemesi, iç denetim ve kazara(tesadüfen) bulma gelmektedir. Dış denetim çok az bir etkiye sahiptir.

3.3.4. Hileye Maruz Kalan Kurumların Özellikleri

Çalışmanın bu bölümünde 96 ülkenin dünya coğrafyasındaki bölgesel dağılımını ve hilelerden etkilenme düzeylerini gösterilecektir. Bu raporda ayrıca hile türlerine göre bölgesel bir dağılımda yapılmıştır. Bölgelerdeki en çok yapılan hile türüne baktığımızda “Yolsuzluk” ilk sırayı almaktadır. Özellikle asya kıtasında rapor edilen hile vakalarının %51’i, Latin Amerika’daki vakaların %47’si Yolsuzluk türünde meydana gelmiştir. Hileye maruz kalan kurumların sektörel dağılımına baktığımızda %16,7 ile Bankacılık ve mali hizmetler sektörünün ilk sırada olduğu görülmekte, daha sonra kamu kurumları %10,3 ile ikinci sırada iken, Üretim sektörü %10 ile sağlık sektöründe %6,7 ile takip etmektedir(ACFE, 2012:20-28).

3.3.5. Hilelere Karşı Alınan Önlemler

Hileye maruz kalan kurumların hilelere karşı en çok hangi yollara başvurduğu hile-karşıtı kontroller adı altında listelenmiştir (ACFE, 2012:32).

Tablo 13. Hilelere Karşı Alınan Önlemler/Kontroller

Önlemler/Kontroller	Yüzdesi	Önlemler/Kontroller	Yüzdesi
Finansal Tabloların bağımsız denetimi	%80,1	Hile ihbar Hatları	%54
Mesleki Ahlak Kurallarının Oluşturulması	%78	Hileler Konusunda Yöneticilere Eğitim Verilmesi	%47,4
Yönetimin Finansal tablolar konusunda sertifikasyonu	%68,5	Hileler Konusunda Çalışanlara Eğitim Verilmesi	%46,8
İç denetim bölümünde Hile Araştırma kısmının olması	%68,4	Anti Hile Politikası	%46,6
Kurumun iç kontrolünün bağımsız denetim tarafından incelenmesi	%67,5	Hile Riski Değerlemesinin Yapılması	%35,5
Yönetim İncelemesi	%60,5	Sürpriz Denetimler	%32,2
Bağımsız Denetim Komitesi	%59,8	İş Rotasyonu/Zorunlu İzinler	%16,7
Çalışanları Destek Programları	%57,5	Muhbirlerin Ödüllendirilmesi	%9,4

Rapordaki bulgulara göre, hilelere maruz kalan işletmeler bağımsız denetimi, hileler konusunda bir cankurtaran olarak görmektedirler. Şu unutulmamalıdır ki finansal tablolar denetiminin temel amacı hileleri ortaya çıkarmak değildir. Hilelerin denetim görüşüne etki edecek boyutta olması durumunda bağımsız denetim içinde bu hileler ciddi bir sorun teşkil eder. Önemli olan bağımsız denetçinin denetimi sırasında işletmede ortaya çı-

kardığı hilelerle ilgili olarak işletmenin iç kontrolüne yönelik geliştirici tavsiyeleridir. Ayrıca işletmede oluşturulan mesleki ahlak kuralları hilelere karşı en iyi önlemlerden biridir. Uygulamada ise hilelere karşı en pratik yol hile ihbar hatlarıdır. Bu ihbar hatları aracılığıyla çalışanlar işyerinde gördükleri hileleri doğrudan yönetime veya **iç denetçiye iletilebilmektedir.**

3.3.6. Hile Yapanların Özellikleri

Rapora göre hile vakalarında hile eylemini yapanların yaklaşık %42'si işletme çalışanı, %37'si işletme yöneticisi, %17'si ortaklar olarak belirlenmiştir. Bu hile eylemini yapanların pozisyonlarına göre işletmede yol açtıkları ortalama kayıplar ise şöyledir: İşletme çalışanlarının ortalama kayıpları, 60 000 \$, yöneticilerin 182 000\$, ortakların yol açtıkları ortalama kayıp ise 573 000 \$ olarak belirlenmiştir (ACFE, 2012:39-40). Buna göre işletme içindeki pozisyon yükseldikçe hile sıklığı azalmakla birlikte işletmeye kaybı artmaktadır.

Ayrıca hile vakalarında cinsiyet faktörü incelendiğinde %65'lik bir oranla erkeklerin hile olayına karıştıkları belirlenmiştir. Bu rapora göre hileye karışanların %35'i kadındır. Hile eyleminin en sık görüldüğü yaş aralığı da 36-45 yaş aralığıdır (ACFE, 2012:47-48).

Son olarak hileleri gerçekleştirenlerin işletme içindeki çalıştıkları bölümlere bakıldığında; %22 Muhasebe bölümü, % 17,4 Operasyon bölümü, % 12 Satış bölümü, %11 üst yönetim bölümünde yer almaktadır (ACFE, 2012: 52). Hile eylemlerinin büyük bir kısmının muhasebe ve mali işlerle ilgili bölümlerde yapıldığı görülmektedir.

4. SONUÇ

Hilelere karşı verilecek mücadelede işletmede gerekli önlemleri alacak yöneticilerin ve ortakların bilinçlendirilmesi ve bilgilendirilmesi, denetçilerin yaptıkları denetimin etkinliğinin artırılması açısından hileler üzerindeki araştırma raporlarının sonuçlarının detaylı bir şekilde değerlendirilmesi gerekir. Sertifikalı Hile Denetçileri Kurumunun düzenli aralıklarla yapmış olduğu küresel ölçekteki mesleki hile raporunun sonuçlarının ilgili taraflarca dikkatlice incelenmesi bu açıdan önemlidir. Sadece bu rapor değil konuyla ilgili olarak çalışan PWC ve KMPG denetim firmalarının çalışma sonuçlarının da dikkate alınması bu bağlamda önem arz etmektedir.

Bu çalışma raporlarının bulguları topluca değerlendirildiğinde şu noktalar ön plana çıkmaktadır:

İşletmelerde en sık karşılaşılan hile eylemi, çalışanlar tarafından "varlıkla-

ryn kötüye kullanılması” türündeki hile eylemleridir. Fakat bu tür hile eylemlerinin işletmelerde yol açtığı ortalama maddi kayıplar genel olarak çok azdır. İşletmelere en ağır kaybı büyük ölçüde yönetici ve ortakların içinde yer aldığı finansal tablo hileleri yaşatmaktadır.

Bağımsız denetim açısından bu durum değerlendirildiğinde; bağımsız denetçilerin finansal tablo hileleri üzerine yoğunlaşmaları gerektiği, yolsuzluk ve varlıkları kötüye kullanımının önlenmesinde ise işletmedeki mesleki ahlak kurallarının yerleştirilmesi ve personele benimsetilmesi ile iç kontrolün etkin çalışmasında yönlendirici olmaları gerektiği sonucuna varılabilir. PWC'nin raporunda belirttiği siber suçlardaki artış durumu da gözden kaçırılmaması gerekmektedir. İşletmelerin siber suçlara karşı elektronik bilgi işlem sistemlerinde gereken önlemleri almaları, bağımsız ve iç denetçilerin siber suçlar konusunda mesleki şüpheliciliklerini arttırmaları ilk olarak akla gelen önerilerdir.

Ayrıca hilelerin ortaya çıkartılması konusunda raporlardan çıkan ortak sonuç, hile ihbar hatları aracılığıyla çalışanlarından alınan ipuçlarının en etkili yöntem olarak kullanılmakta olduğudur. Hile ihbar hatlarının oluşturulması, işletme açısından her ne kadar bir maliyet oluştursa da, sonuçta hileleri ortaya çıkartma noktasındaki faydaları düşünüldüğünde uygulanabilir bir çözüm yoludur. Hile ihbar hatlarının bulunması ve düzgün bir işletmesi halinde, işletmelerde, hileleri caydırma/önleme noktasında da bir faydası olacaktır. İncelenen raporlarda hileleri caydırma noktasında işletmenin bağımsız denetlenmesi ve iç denetim biriminin olmasının doğal bir caydırma yöntemi olduğu tekrar vurgulanmıştır.

Hile eylemine karışanların çoğunluğunun işletme personeli olması, cinsiyetinin erkek olması, 36-45 yaş aralığında bulunması ve genellikle muhasebe ve operasyonlar bölümlerinde çalışmalarından dolayı yöneticilerin ve denetçilerin hile eylemine karışanların profilini bilmeleri önem arz etmektedir. Bu hile eylemine karışanların profili bir veri olarak, bağımsız denetçiler ve iç denetçiler için hile denetimlerinde önemli bir hile risk faktörüdür. Yapılacak hile denetimlerini etkileyebilecek, inceleme ve soruşturmalara yön verebilecek önemli bir veridir.

Sonuç olarak hileler konusundaki yayınlanan bu raporlardan hem bağımsız denetçilerin hem de iç denetçilerin hatta yöneticilerin de yararlanması gerekmektedir. Bu raporların dikkatlice incelenmesi halinde ilgili kesimlerin hileler konusundaki farkındalıklarının artması beklenmektedir.

5. KAYNAKÇA

ACFE-The Association of Certified Fraud Examiners (2012), Report to Nations Occupational Fraud and Abuse, Global Fraud Survey http://www.acfe.com/uploadedFiles/ACFE_Website/Content/rtnn/2012-report-to-nations.pdf (01.03.2012).

<http://www.acfe.com/about-the-acfe.aspx> (02.05.2012).

Bologna Jack and Lindquist, Robert J. (1987), "Fraud Auditing and Forensic Accounting", First Edition, John Wiley&Sons Inc., New York

Bozkurt Nejat, (2009), "İşletmelerin Kara Deliği Hile", Alfa Yayınları, 1. Baskı İstanbul

IFAC (2012), International Auditing and Assurance Board, "Handbook of International quality Control, Auditing, Review, Other assurance, And Related Services Pronouncements", New York, www.ifac.org

KPMG (2011), "Bir Suistimalcinin Profili – Who is the typical fraudster " Dünyada Hile Vakalarının Analizi, <http://www.kpmg.com/BY/ru/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Press%20Releases/Documents/Who%20is%20the%20typical%20fraudster.pdf>

Lendez, Anthony M. (2001), "The CFE: Another Weapon for Fighting Fraud", The Journal of Corporate Accounting & Finance, May-June

Ostwalt Phillip D., Powell Richard ve Leishman Mark, (2011), Bir Suistimalcinin Profili, Dünyada Suistimal Vakalarının Analizi, www.kpmg.com.tr

Pehlivanlı Davut, (2011), "Hile Denetimi Metodoloji ve Raporlama", Beta Yayınları, 1.Baskı, İstanbul

PWC-Pricewaterhouse Coopers (2011), Global Economic Crime Survey, November, www.pwc.com/crimesurvey

Robertson Jack C. ve Louwers Timothy (1999) Auditing, Irwin McGraw Hill, Ninth Edition, New York.

The Certified Accountant, Issue 37, 2009 s.67-68 <http://www.lacpa.org.lb/Includes/Images/Docs/TC/TC363.pdf>,

USİUD, (2012) Uluslararası Suistimal İnceleme Uzmanları Derneği, www.usiud.org